

ЛІТЕРАТУРА: СЛОВО ЧИ ДІЯ?

(рецензія на науково-популярне видання: Поліщук Я. Реактивність літератури / Ярослав Поліщук. – К. : Академвидав, 2016. – 192 с.)

Невдячна справа – писати рецензії на видання, визнані філологічною спільнотою продуктом найвищого гатунку... Книга Ярослава Поліщука відбулася як факт сучасного літературного процесу, відзначена престижною премією, має резонансну пресу, помічена читачем, а отже, надійшов час для її спокійного осмислення. Отже, моя рецензія передусім пропонується як діалог і з власне автором, а через нього – з письменниками та явищами, що стали приводом для міркувань пана Ярослава.

Жанр видання дещо зашифрований і залишає простір для здогадів, нічого не «привідчиняє» скромно вказане на останній сторінці «науково-популярне видання», але до цього повернуся наприкінці. Чи то збірка літературознавчих статей, чи критичних нарисів, чи огляд стану художнього слова у перші десятиліття третього тисячоліття, – чи й перше, і друге, і третє, та ще й яке-небудь четверте й п'яте?.. Ймовірно, Ярослава Поліщука це обходить якнайменше, він делікатно залишив це питання дослідникам, тож почнемо бесіду.

Мінуси книги (власне, єдиний): її зорієнтованість на інтелектуального читача, що не уявляє свого життя без мистецького твору і наукового тексту.

Усе інше закликає до роздумів і підштовхує до читання, бо, «по-модньому» висловлюючись, спойлерів у тексті небагато. Колоритно дібрані епіграфи: щось традиційне і водночас провокуюче. Одразу ж насторожує перша частина «Крах літературоцентризму» – досить суперечлива тенденція, з якою нелегко погодитися і примиритися, бо ця теза передбачає наявність ключового поняття, яке вповні вичерпалося наприкінці XIX ст., хоча спорадично виявлялося у XX, проте було успішно заміщене розважальною індустрією та ЗМІ.

Однак обізнаність автора в закономірностях та алогічності європейського культурного середовища дозволяє йому доводити й інші дискусійні тези, бо ж скільки вже пропонувалося, наприклад, концепцій періодизації літератури, а й тут бачимо і з цікавістю та насолодою відкриття споглядаємо запропоновану науковцем палітру точок відліку нових тенденцій, його пропозиції напрямних подальшого розвитку, руху культурних векторів. Я. Поліщук приміряє на себе різні маски: від поблажливого судді до мудрого гуру, від поета (бо ж метафорика його стилю оригінальна і яскрава) до безкомпромісного критика. І читач вже не впевнений, чи насправді автор настільки категоричний, чи всерйоз він називає такі вагомні і начебто невиліковні причини утруднення прогресу української літератури? Вони теж заманюють до трясовини сумнівів: зокрема, коли йдеться про роз'єднаність творчої еліти – а яка література в світі становить цілість або ж може похвалитися відсутністю груп і кланів?

Питомо нашими сприймаємо названі проблеми усунення від вирішення громадськи значущих та творчо нагальних завдань старшого покоління

письменників, звідси й правда відчутний та детально проаналізований автором розрив поколінь. Ось тут вже починаєш вповні розуміти, до чого йде логіка критика, на які серйозні узагальнення спрямоване його мислення. Власне, не називаючи цього поняття, він виходить на концепцію «мовоцентризму», адже неодноразово повертається до мовних епіцентрів творчості: заакцентовує творення нової мови як надзавдання літератури, спостерігає мову як головного героя, досліджує ігри з мовою у творах.

Від цих несподіваних, але закономірно обґрунтованих штрихів логічним є перехід до визначень і узагальнень власне літературознавчих: у досліджуваних текстах віднаходиться новий тип персонажа, якому притаманні всі комплекси інтелігента, відзначається урізноманітнення жанрів, тенденція, що йде від кінця ХХ ст. і не втратила своєї актуальності. Певний «жест доброї волі» зроблено в сторону популярної літератури, яка нині на вістрі літературознавчої думки. Літературознавець встигає побіжно торкнутися питання виховання читача і автора, хоча ще віднедавна це могло видатися безнадійним, але, як показують реалії, читання стає мало не ритуалом долучення до чогось особливого.

Тож не дивно, що у розділі (есе?) «Євромайдан як подія» бачимо не менш сконцентровані, політологічно збалансовані проєкції рецепції Революції гідності, тому Євромайдан постає вже як текст. Автор проєктує існуюче розмаїття відгуків, відтворюючи резонансність, але водночас і камертонність сучасного світу, що постали завдяки багатьом чинникам. Звідси погляд на Євромайдан у медіа з підкресленням вагомості позиції журналістів, які творили живу історію, хоча тут не вистачило й об'єктивної оцінки тих ЗМІ, що відіграли деструктивну роль у суспільних процесах. Констатуючи, що події Євромайдану повернули довіру до літератури, піднесли культ слова, Я. Поліщук підводить «кваліфікованого читача» до перспектив осмислити й творення нової міфології, її поставання знову-таки через слово і образ. Революція гідності не даремне визначена Я. Поліщуком як іміджевий ідентифікатор нашої країни, адже навіть далекі від філології люди констатують: тепер Україну знають у світі, тепер будуть вивчати українську мову (від себе додамо – можливо, і оцінять нашу літературу).

Говорячи про «поколінневий розрив», критик вдається до соціологічних узагальнень, визначаючи, які саме покоління творять сучасність. Надзвичайно тонко простежений певний світоглядно-художній конфлікт із шістдесятництвом, загострене й питання, чи зреалізована ним місія громадського діяння і творчого поставання України. Ймовірно, саме тому небагатьом текстам сучасної літератури пощастило бути детально аналізованим у книзі Я. Поліщука, один із них – «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко. Його вага для Я. Поліщука – в апокаліптичному образі часу, що постає зі сторінок роману. Нарисовість підходу дає змогу Я. Поліщукові охопити й справді найбільш показові твори сучасності: «Танго смерті» Ю. Винничука, «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко, «Країна гіркої ніжності» В. Лиса, топоси і локуси яких водночас детально і пунктирно

розставляють акценти в долях непересічно пересічних українцях, що стали героями цих романів.

Трагічність сьогодення і певні невтішні прогнози стають наскрізними в розділах «Наближення війни» та «Мистецтво на полі смерті», міркування письменника нагадують пазли, які виформовують сучасну Україну, а не лише сучасну українську літературу. Автору не просто не байдужа доля літератури – він вписує її в долю країни, і ми бачимо вже іншого Ярослава Поліщука – це суспільник, а не лише філолог, що розмірковує про події з позицій геополітики – чи не надмірно занурюючись у екстралітературні парадокси. Але від цього читання цих розділів не стає менш напруженим, бо ж перед нами постають візії війни, фатальність і передбачуваність яких ще страшніші від того, що це відбувається саме з нами, з нашою країною. Уже як фахівець із соціальних комунікацій, автор відкидає уявлення про традиційну війну, наполягаючи на гостроті інформаційного простору, тож перед нами – візіонерство-застереження, що розвивається від мілітарної лексики – до мілітарної свідомості.

І знову щедрою рукою засіваються есеїстичні розмірковування про непересічні тексти: С. Пантюк «Війна і ми», коли критик вдається до небанального прийому висловлення очевидного, «Книга забуття» Василя Слапчука, де постафганський синдром переходить у терапевтичну метафору. Автор простежує, як гібридна війна викликала до життя нову поезію («Вірші з війни» Б. Гуменюка) і нову поетику (роман Г. Вдовиченко «Маріупольський процес» та книга Є. Положія «Ловайськ», що фактично постала з журналістського розслідування).

Не варто оминати увагою і стиль викладу. Вже завважувала його художність, але цього замало – він зчаста афористичний, чого варте лише визначення творів доби сучасної війни як «ліквідація морального одужання і громадського прозріння» або ж «реабілітація реалізму» (йдеться про «Велику війну. 2014» М. Слабошпицького).

Йдучи за автором, не омину нарис «Студії донецького тіла». Чи не найсуперечливіша частина: якщо у творах регіону «слабка проявленість тіла», чому тоді критик звернувся до цієї теми? Долання негативного стереотипу через лише фактурність (О. Чупа «Казки мого бомбосховища»), ймовірно, недостатня підстава, адже сам Я. Поліщук говорить як не про скромну подієву основу, так про власне загальноукраїнські концепти, як-от: про Чужих та Інших зовсім поряд, про прірву між бізнес-елітою і пересічними громадянами, несумісність дискурсів та невідворотність насилля в жорстокому світі.

І нарешті бенкет для ока і душі літературознавця: «Спокуса історією», коли після констатаційної зауваги, що «Аптекарь» Ю. Винничука та «Магнат» Г. Пагутяк є спробами переписати україно-польські відносини, розгортається детальний критичний нарис, сповнений глибоких спостережень, цікавих ідей, які можуть і мусять надихати молодих на освоєння таких непересічних текстів.

І обіцяні, але не несподівані міркування про жанр: насправді він є унікальним, нині оригінальні науково-популярні видання в Україні практично відсутні. Тож «Реактивність літератури» навіть не заповнює лакуну, вона

нейтралізує вакуум, і будемо сподіватися, стане певним дороговказом. Дочитавши останню сторінку, з недовірою її перегортаєш – невже це все? Залишається подякувати за приємність літературознавчої пригоди і хочеться бути впевненим, що нові книжки вже задумані та пишуться.

Олена Єременко,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Рецензія надійшла до редакції 22. 12.2016
Прийнято до публікації 23.12.2016